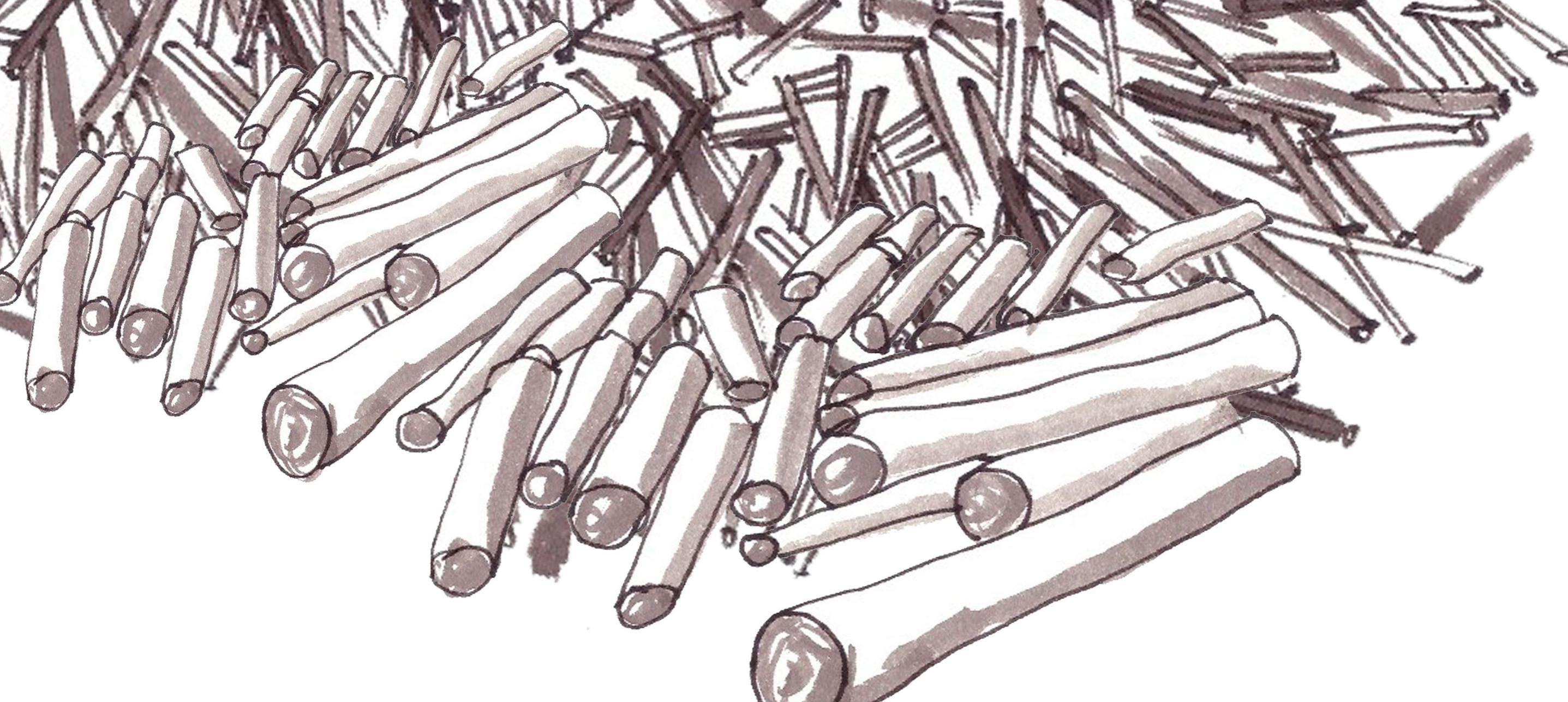

Kylät, virrat, sillat

- VUOSISATOJA IILÄISTÄ ELÄMÄÄ

Kylät, virrat, sillat
– VUOSISATOJA IILÄISTÄ ELÄMÄÄ

HANNA-LEENA PUOLAKKA

kuvitus LOTTA VUORMA

IIN KUNTA

Kylät, virrat, sillat – vuosisatoja iiläistä elämää

Toimitus: Hanna-Leena Puolakka

Teksti: Hanna-Leena Puolakka

Kuvitus: Lotta Vuorma

Taitto ja graafinen suunnittelu: Adele Koivukangas

Julkaisija: Iin kunta

Kannen kuva: Lotta Vuorma

Paino: PunaMusta Oy

Painomäärä: 5030 kpl

ISBN 978-951-97056-6-8

KUNNANJOHTAJAN ALKUSANAT ~~~~~

ONNEA II ! ~~~~~

KUN JÄÄ VETÄYTYY ~~~~~

II ENNEN HISTORIAA ~~~~~

KESKIAJALLA II TULEE NÄKYVÄKSI ~~~~~

Iin Haminan haudan 36 naisvainaja ~~~~~

VANHAT VAINOT JA VIHAT ~~~~~

Pekka Vesainen ~~~~~

1600-LUKU –KOHTI NYKYAIKAA ~~~~~

IIN MARKKINAT ~~~~~

KOVIA AIKOJA ~~~~~

Kustaa "Vasili" Lillbäck ~~~~~

TEOLLISTUMISEN ENSIASKELEET ~~~~~

Olhavan hourooti ~~~~~

IIN KULTTUURIELÄMÄÄ ~~~~~

LUKUINTOA JA VALISTUSTA ~~~~~

Iin ensimmäinen koulu ~~~~~

JÄHTIEN RAKENTAJAT ~~~~~

ASEIDEN PAUKETTA IISSÄ ~~~~~

Sisällissota ~~~~~

Talvisota ja jatkosota ~~~~~

Lapin sota ~~~~~

Olhavan taistelu ~~~~~

PUUT HUILAAVAT – UITTOA IIOJELLA ~~~~~

IILÄISET KANSAA EDUSTAMASSA ~~~~~

Maria Paaso ~~~~~

Pekka Ahmavaara ~~~~~

KOKO KANSAN RADIOÄÄNI ~~~~~

Ebba Jacobson-Lilius ~~~~~

RAKENNUKSIA ~~~~~

Li 650v – kylät, virrat ja sillat

Iin kunta on Pohjois-Pohjanmaan kolmanneksi vanhin kunta ja yksi alueen emäpitäjistä. Historiamme on varsin monipuolinen ja värikäs, ulottuahan se jopa 650 vuoden päähän. Juhlavuoden teema: kylät, virrat ja sillat on monella tapaa historiaamme ja myös nykypäivää sekä tulevaisuuttakin hyvin kuvaava ja elinvoimaista jatkumoa rakentava.

Kylämme ovat omaleimaisia, elinvoimaisia, aktiivisia ja yhteisöllisiä. Ne ovat luoneet ja luovat jatkossakin kuntalaisille turvallisen ja virikkeellisen yhteisön, johon kiinnittyä. Kylät toimivat erittäin hyvässä yhteistyössä kunnan kanssa luoden sekä aktiviteetteja että kestäväää ympäristöä erilaisine rakenteineen ja tapahtumineen.

Virrat niin vesistöinä kuin rakennettuina väylinä ovat mahdollistaneet kautta historian liikkumisen kunnasta ja kuntaan. Vesistöt ovat meille hyvin leimauttava piirre. Rajoittuahan kunta isolta osin mereen ja kuntaa halkoo kolme isompaa jokea: Iijoki, Kuivajoki ja Olhavajoki sekä niiden pienempiä sivuvirtoja. Näiden kautta on aikanaan kuljettu ja kuljetettu niin ihmisiä, raaka-aineita kuin tavaraakin. Liikkumisen lisäksi ne ovat tuoneet leivän moneen pöytään metsä- ja sahateollisuuden sekä kalastuksen muodossa. Vesi on Iijoen valjastuksen jälkeen luonut energiaa ja sähkövirtaa, jota alueellamme jo oleva ja tuleva tuulivoima on täydentänyt. Kunnan alueella tuotetaan jo nyt kymmenen kertaa enemmän kestäväää energiaa kuin alueellamme kulutetaan. Tulevat energiainvestoinnit

erityisesti jatkojalostukseen liittyvine hankkeineen on tuonut ja jatkossa kasvavassa määrin tuo työpaikkoja ja yrityksiä sekä vuokra- ja verotuloja alueellemme. Virtoja muodostavat myös alueen liikennevirrat. Iin läpi kulkee Suomen etelä-pohjoissuunnan pääväylät: valtatie ja rautatie. Näillä on kasvava merkitys koko maan mittakaavassa sekä elinvoiman että varautumisen näkökulmasta. Olemme siis aidosti portti pohjoiseen.

Jokien ja vesistöjen kunnassa on rakennettu ja aikanaan myös räjäytetty ja uudelleen rakennettu erinäinen määrä siltoja. Uusimpana Pohjois-Euroopan pisin kevyenliikenteensilta Jakkukylään. Sillat ovat olleet ja ovat jatkossakin mahdollistajia ja yhdistäjiä. Meillä on mahdollisuus olla monin tavoin sillanrakentaja muiden muassa kahden maakunnan välillä. Erityisesti toivon sitä, että osaamme rakentaa kestäväällä, viisaalla ja menestyksekkäällä tavalla sillan, joka yhdistää historian, nykyisyyden ja tulevan.

Ilman historiaa ja sen tuntemusta ei ole nykyisyyttä, saati tulevaa. Oman alueen historian tuntemus on mielenkiintoista ja yleissivistävää. Se auttaa usein ymmärtämään nykyisyyttä ja helpottaa näkemään, suunnittelemaan ja rakentamaan tulevaa. Sen vuoksi toivomme, että juhlavuoden kunniaksi toimitettu ja kaikkiin savuihin jaettu Iin pitkä, lyhyt historiikki kuluu aktiivisessa käytössä ihan kaikenikäisillä.

Hyviä lukuhetkiä.

Marjukka Manninen
kunnanjohtaja

Onnea Ti!

**Vuonna 2024 li täyttää
kunnioitettavat
650 vuotta**

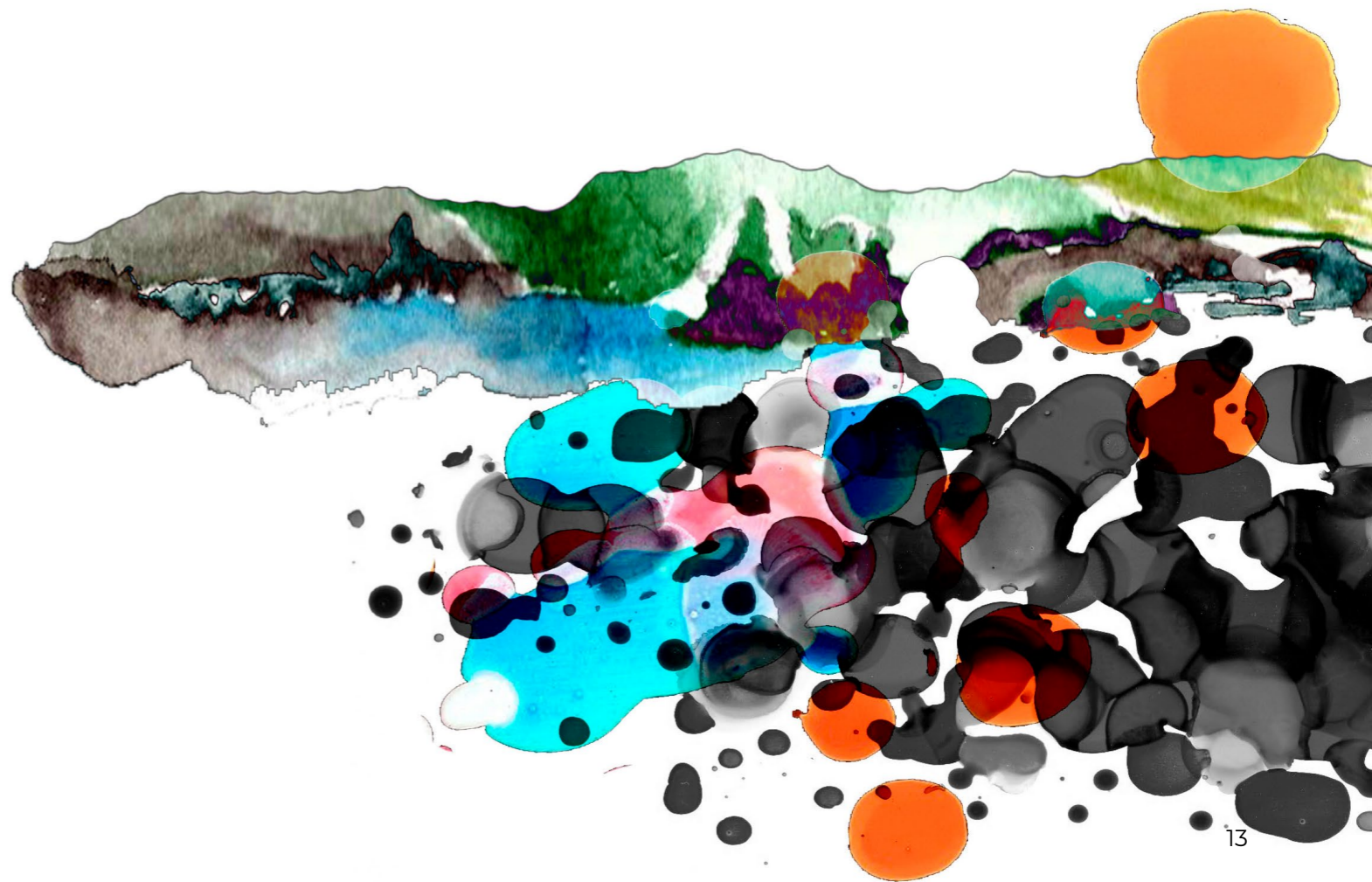
litä ei kuitenkaan perustettu 650 vuotta sitten. Asutusta täällä, hyvien kalavesien ja kulkureittien varrella on ollut niin kauan, kun lin seutu on ollut vapaana jäältä ja veden pinnan yläpuolella. Miksi li siis täyttää 650 vuotta, eikä vaikka 1000 vuotta?

lin ikä lasketaan siitä, kun li mainitaan ensimmäisen kerran kirjallisissa lähteissä, eli täällä on varmasti ollut olemassa kylä nimeltä li. lin kappeliseurakunta mainitaan muiden Kemin kappeliensa joukossa ensimmäisen kerran 16. heinäkuuta vuonna 1374 Turun tuomiokirkon asiakirjoissa. On todennäköistä, että tällä paikalla ollut kylä on kutsuttu tällä nimellä jo pitempään, mutta emme voi tietää, kuinka kauan.

Kun jää vetäytyy

Viimeisin jääkausi Suomessa päättyi noin 10 000 vuotta sitten. Jääkaudella näillä seuduilla oli jopa kahden kilometrin korkuinen jääkerros. Valtava jääkerros painoi maanpinnan kuopalle ja kun jää sulii, sen alla olleet alueet jäivät sulamisveden muodostaman meren pinnan alle. Myös linnun seutu oli vielä enimmäkseen merenpohjaa. Maa alkoi kuitenkin nousta ja hiljalleen palautua vanhaan muotoonsa. Sitä se tekee vielä nykyäänkin, noin sentin vuodessa.

Ihmiset löysivät nopeasti Suomen alueelle jääkauden jälkeen. Ensimmäiset merkit lijoikivaren asutuksesta ovat yli 7000 vuotta vanhoja ja ne löytyvät Yli-lin Pahkakoskelta. Yli-linistä ja Olhavasta löytyykin jo monenlaisia jälkiä kivikauden ihmisistä: on kivikautisia asuinpaikkoja, jätinkirkkoja, rökkiöitä ja keittokuoppia sekä erikoinen punamultahautakin Keelajarjulta. Asuinpaikat olivat usein jokisuiston pohjoisrannoilla, joita etelästä paistava aurinko lämmitti mukavasti.

Maanpinnan jatkuva kohoaminen tarkoittaa sitä, että merenranta siirtyy täällä jatkuvasti kohti länttä. Tämän vuoksi kivikautiset kylät eivät pysyneet pitkään samoilla paikoilla. Ihmiset muuttivat merenrannan mukana, sillä meren äärellä olivat myös heidän tärkeimmät saaliinsa: hylkeet ja kalat. Kivikauden ihminen elikin pääasiassa metsästämällä, keräilemällä ja kalastamalla. Ihmisten elämä ei ollut pelkkää selviytymistä, päinvastoin; elämä oli niin yltäkylläistä, ettei kivikauden ihmisten tarvinnut täällä vaeltaa ruokansa perässä, vaan oli mahdollista perustaa pysyviä kyliä. Iijokivarren kylät olivatkin suuria ja niissä saattoi asua kymmeniä, jopa yli sata ihmistä ympäri vuoden.

Iissä oltiin jo kivikaudella varsin kansainvälisiä. Se näkyy niissä kivikautisissa tavaroissa, joita Suur-lin alueelta on löydetty. Erilaisiin kiviesineisiin sopivia kiviaineksia on tuotu aina Pohjois-Norjasta ja Luoteis-Venäjältä

saakka. Meripihkahelmet ja -napit puolestaan ovat matkanneet tänne tuhansia kilometrejä Itämeren etelärannoilta, Baltiasta saakka. Onpa Yli-lin Kierikistä löytynyt jopa kuparista taottu veitsikin, joka ajoittuu kivikaudelle. Täällä tuontitavaraa on todennäköisesti vaihdettu hylkeenrasvaan ja turkiksiin. Kauppatavara kulki tänne idästä ja pohjoisesta todennäköisimmin jokireittejä pitkin: yksipuisilla ruuhilla pystyi kulkemaan joella kesällä, talvella taas sukset olivat hyvä kulkuväline. Avomerelle kiikkerillä ruuhilla ei olisikaan kannattanut lähteä.

Vaikka moni asia onkin tuhansien vuosien aikana ehtinyt muuttua, niin jotkin asiat säilyvät ennallaan: ihminen seuraa edelleen merenrantaa. Tänäkin päivänä uusia mökkejä rakennetaan sellaisille rannoille, jotka vielä sata vuotta sitten olivat veden pinnan alla.

Li ennen historiaa

On todennäköistä, että lin seudulla on asuttu jatkuvasti aina kivikaudes. Hyvien kalavesien äärellä. Kivikauden jälkeen tuli pronssikausi, josta on ku säilynyt paljon vähemmän merkkejä. Se johtuu siitä, että pronssikaudella taloja ei enää kaivettu osittain maan sisään, kuten kivikaudella. Tämän vuoksi pronssikautisia asuinpaikkoja on melkein mahdoton löytää. Joitakin jälkiä näis asukkaista kuitenkin jäi: lin seudulta tunnetaan monia pieniä röykkiöitä, jotka o todennäköisesti pronssikautisia tai varhaisia rautakautisia hautoja.

lissä asuttiin pysyvästi viimeistään rautakauden lopulla. Tiedämme sen siitä, että Illinsaaresta on löydetty myöhäisrautakautinen kalmisto ja asuinpaikka. Illinsaaren kalmistoon oli haudattu vainajia useilla eri tavoilla; osa oli polttohautoja, joihin haudattiin roviolla poltetut luut ja hauta-antimet. Osa vainajista oli haudattu polttamatta ja yhdestä puusta veistetyssä ruuhessa. Tämä Illinsaaren Suutarinniemen kalmisto ajoittuu 1000–1350-luvuille jaa. Kirkkoa kalmiston yhteydestä tai muualtakaan Illinsaaresta ei ole löytynyt, vaikka perimätiedon mukaan lin ensimmäinen kirkko on sijainnut juuri siellä.

Illinsaaresta on löytynyt myös suurikokoinen tinakannu, jota ennen pidettiin kirkon ehtoolliskannuna. Se on kuitenkin todennäköisesti aivan tavallinen, joskin arvokas kannu, joka on kuulunut rikkaalle muinaisiiläiselle. Samaten Illinsaaren pohjoispuolelta on löytynyt myös 1300-luvulle ajoittuva asuinpaikka taloineen, kiukaineen ja jätekuoppineen. Moni asuinpaikan löytö kertoi tavallisesta elämästä; palaneet luut ruuasta ja värttinänkehrä villan kehräyksestä. Sieltä on kuitenkin peräisin myös ehkä lin erikoisin löytö; melkein 10 senttimetriä leveä, kullattu hela, jonka käyttötarkoitus on tuntematon. Helan alkuperä on todennäköisesti Iso-Britannian seudulta, mutta sitä ei tiedetä, miten se on tänne saakka päätynyt. Noin muuten lin seudun rautakautisissa löydöissä näkyy tasaisesti vaikutteita niin idästä kuin lännestäkin.

KIVIKAUSI noin 9000 – 1700 eaa.

Mesoliittinen kivikausi (eli esikeraaminen kivikausi) 9000 – 5100 eaa.

Neoliittinen kivikausi (eli keraaminen kivikausi) 5100 – 1700 eaa.

PRONSSIKAUSI (1700 eaa. – 500 eaa.)

RAUTAKAUSI (500 eaa. – 1150/1300 jaa.)

Roomalainen rautakausi (500 eaa. – 400 jaa.)

Kansainvaellusaika (400 – 550 jaa.)

Merovingiaika (550 – 800 jaa.)

Viikinkiaika (800 – 1050 jaa.)

Ristiretkiaika (1050 – 1300 jaa.)

KESKIAIKA (1150/1300 – 1590 jaa.)

UUSI AIKA (1590 –)

Ruotsin vallan aika – 1809

Venäjän vallan aika 1809 – 1917

Itsenäisyyden aika 1917 –

Keskiajalla li tulee näkyväksi

Keskiajan lasketaan alkaneen kristinuskon saapumisesta Suomeen ja päättyvän uskonpuhdistukseen. Pohjois-Suomeen kristinusko saapui etelästä Suomea myöhemmin ja siksi keskiajankin voidaan katsoa alkaneen täällä myöhemmin, vasta 1300-luvulla.

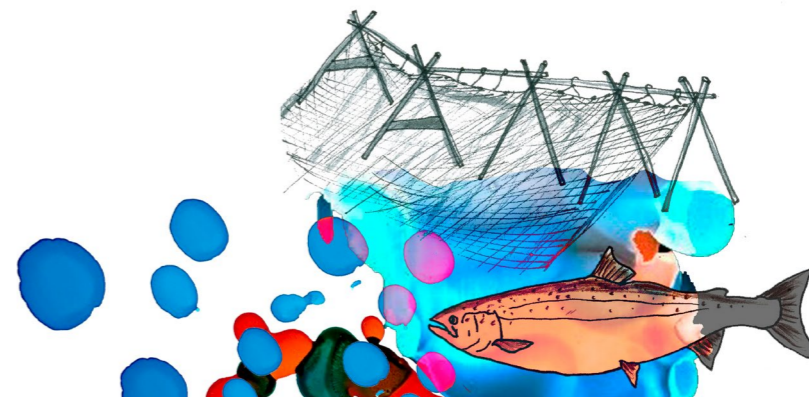
Iin kappeliseurakunta mainitaan ensimmäisen kerran keskiajalla kirjoitetussa asiakirjassa vuonna 1374. Iin kappeliseurakunta oli kuitenkin perustettu jo aiemmin, vuoden 1340 jälkeen. Kappeliseurakunta tarkoitti sitä, että lissä oli oma kappeli ja se oli virallisesti suuremman seurakunnan, tässä tapauksessa Kemin seurakunnan alainen. Vuosien 1445 ja 1477 välillä listä tuli täysin itsenäinen seurakunta. Kemin rinnalla se onkin yksi Pohjois-Suomen vanhimpia!

Iin oloista keskiajalla tiedetään jo melko paljon. Tiedetään esimerkiksi, että täällä on ollut jo melko monta pientä maatilaa, jotka levittäytyivät nauhamaisesti pitkin jokivartta. Asutus ylsi aina yläjokivarsille saakka, jossa uudisasukkaat harjoittivat mahdollisesti kaskiviljelyä ja metsästystä. Iin asukkaat eivät kärsineet pahasta

nälästä tai puutteesta koska ravintoon kuului, kuinkas muutenkaan, runsaasti myös kalaa. Iiläiset söivät kuitenkin lähinnä pientä kalaa; lohi oli arvokasta kauppatarvara ja se meni myyntiin. Peltojakin viljeltiin, vaikka viljelyä tärkeämpi elinkeino täällä on ollut karjan pito. Halla vei helposti viljan, kun taas pientä karjaa oli helpompi pitää muiden elinkeinojen ohella.

Lohi ja mahdollisesti voi olivatkin ehkä keskiajan tärkeimmät vientituotteet lissä. Lohipadot olivat kylälle valtava runsauden lähde ja niiden omistusoikeudet oli jaettu tarkasti kyläläisten kesken. Padoilla pyydetty lohi suolattiin ja myytiin eteenpäin. Kirkko ja kruunu tienasivat myös oman osansa verottamalla näitä lohisaaliita. Lohen ja voin lisäksi on myyty ainakin tervaa ja turkiksia, ehkä myös kuivattua haukea.

Ii ja Iin seurakunta on ollut maantieteellisesti laaja. Suur-liksi myöhemmin kutsuttuun alueeseen on kuulunut suurimmillaan nykyisten Haukiputaan, Kiimingin, Ylikiimingin, Taivalkosken, Pudasjärven, Ranuan, Yli-Iin, Kuivaniemen ja Simon alueet, kunnes jokainen näistä hiljalleen itsenäistyi omaksi seurakunnikseen.

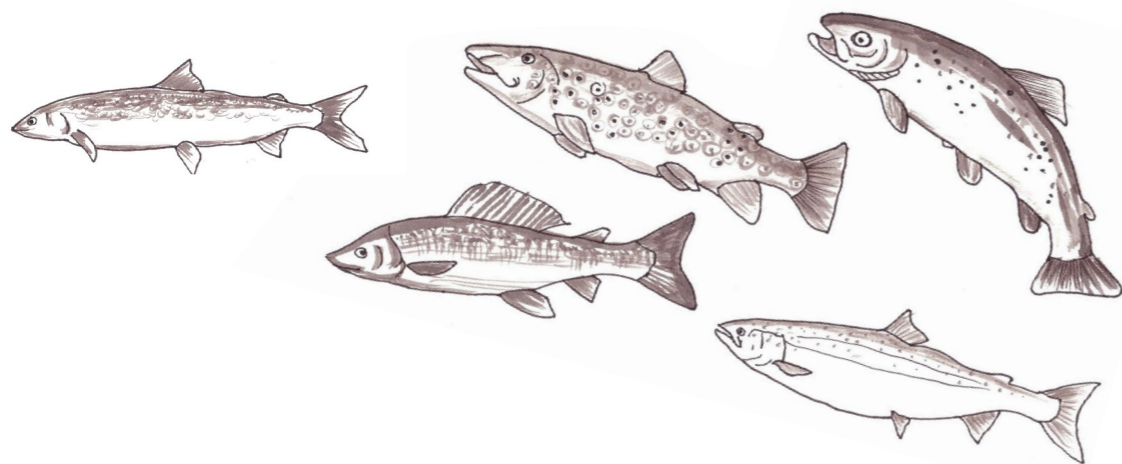
(Iin Haminan) haudan 36 naisvainaja

Vuonna 2010 arkeologit tutkivat perusteellisesti Iin vanhasta Haminasta löytynyttä keskiaikaista hautausmaata. Erityisesti yksi vainaja herätti tutkijoiden huomion: hänet oli haudattu komean pronssiristin kanssa. Useimmille vainajille ei ollut annettu koruja mukaan hautaan, sillä se ei ollut enää keskiajalla tapana.

Naisen luut tutkittiin ja niistä selvisikin paljon, vaikka esimerkiksi hänen nimeään emme voikaan saada enää selville.

Nainen oli elänyt 1400-luvulla ja kuollut

25-30 -vuotiaana. Hänen kuolinsyynsä ei selvinnyt. Nainen kärsi keskiajalle tyypillisistä vaivoista, keripukista eli C-vitamiinin puutteesta ja hammassärystä, mutta oli muuten terve. Hän oli tehnyt elääkseen jotakin keskiraskasta työtä, josta hampaat saattavat antaa vinkin: hänen etuhampaansa olivat kuluneet voimakkaasti. Ehkä niitä oli käytetty työvälineenä, vaikkapa nahkahihnojen pehmittämiseen? Nainen ei siis ollut rehkinyt pellolla, vaan hän saattoi olla ammatiltaan esimerkiksi nahkuri, suutari tai räätäli.

Vanhat vainot ja vihat

Iin keskiajasta ei voi puhua puhumatta vainolaisista. Vainolaiset on paikallinen yleisnimitys historian eri vaiheissa idästä, enimmäkseen Vienan Karjalasta jokia pitkin kulkeneille sota- ja rosvojoukoille. Kahinat vainolaisten kanssa alkoivat jo keskiajalla, jatkuen erilaisina "vihoina" epäsäännöllisin väliajoin periaatteessa aina 1800-luvulle saakka. 1400- ja 1500-luvuilla tapeltiin vielä vakiintumattomien valtionrajojen tähden siitä, kellä oli oikeus käyttää mitään maita tai verottaa minkäkin seudun asukkaita. Teoriassa raja Ruotsin kuningaskunnan ja Novgorodin ruhtinaskunnan väliin oli vedetty jo Pähkinäsaaren rauhassa vuonna 1323. Todellisuudessa pohjoiseen ei oltu määritetty selkeää maarajaa, eivätkä pohjoisen asukkaat välttämättä edes tienneet, minkä kuningaskunnan alamaisia heidän piti milloinkin olla. Tavallinen kansa eli Pohjois-Suomen ja Vienan Karjalan asukkaat kiistelivät lähinnä maankäyttöoikeuksista, kuten siitä, kuka sai metsästää ja kalastaa milläkin järvellä. Nämä kiistat äityivät välillä verisiksi. Yksi varhaisimmista Iihin liittyvistä kirjeistä onkin paikallisten talonpoikien valituskirje Ruotsin kruunulle. Kirjeessä he kuvailevat verisiä yksityiskohtia säästämättä, kuinka vainolaisjoukot olivat terrorisoineet Iitä, Kemiä ja Liminkää 1400-luvulla.

Näistä hävitysretkistä on syytä muistaa, että iiläiset eivät olleet vain niiden uhreja, vaan myös niiden tekijöitä; täältä lähdettiin yhtä lailla Vienan Karjalaan ja Kuolaan polttamaan ja hävittämään kyllä, kirkkoja ja luostareita. Vaikka Ruotsin kruunu ei juurikaan järjestänyt näitä retkiä, se todennäköisesti tuki niitä. Niin vienalaisten kuin iiläistenkin hävitysretkien osallistujat olivat pääasiassa juuri tavallisia talonpoikia, eivät hallitsijoiden lähettämiä ammattisotilaita.

Pekka Vesainen

1500-luvun lopussa sotaretkeä Vianaan johti juuri se Pekka "Juho" Vesainen, jonka patsas seisoo tänä päivänä lin kirkon vieressä. Perimätieto Vesaisen sotaretkistä on säilynyt iiläisten suissa vuosisadasta toiseen vainolaistarinoiden rinnalla, joskin matkan varrella tosiasioiden rinnalle on tarttunut vähintään puolet legenda. Se kuitenkin tiedetään varmaksi, että Pekka Vesainen oli todellinen henkilö, Yli-Kiimingin alueella asunut maanviljelijä. Asiakirjojen mukaan juuri hänen johtamansa joukkio onnistui vuonna 1589 polttamaan koko Kantalahden

kaupungin Vienan Karjalassa. Vesainen saattoi osallistua myös sotaretkeen, jolla hävitettiin koko Petsamon kylä ja luostari seuraavana talvena, mutta siitä ei ole varmoja todisteita.

Monille tutun nimen "Juho" antoi kirjailija Santeri Ivalo, joka keksi Vesaiselle etunimen omasta päästään. Ivalo kirjoitti Vesaisesta vuonna 1894 suosituksen seikkailukirjan vanhojen iiläisten tarinoiden innoittamana. Vaikka kirjan perustana on todellinen henkilö, ovat kirjan tapahtumat enimmäkseen sepitettyjä. Kirjan tapahtumat ovat kuitenkin jääneet elämään ihmisten mieliin toden ja perimätiedon rinnalla.

Maankäyttöoikeuksiin liittyvät kiistat loppuivat vasta Täyssinän rauhaan vuonna 1595. Täyssinän rauhan tärkein sisältö olivatkin Ruotsin ja Venäjän väliset rajasopimukset etelämpänä Karjalassa ja pohjoisessa, aina Varanginvuonolle saakka. Tämä rauhoitti vihanpitoa pohjoisessa joksikin aikaa.

Juuri tämä jatkuva vihanpito ja huono tuurikin ovat syy siihen, että lissä ei ole keskiaikaista kivikirkkoa, vaikka täällä olikin rikas keskiaikainen seurakunta. Vainolaisten hyökkäykset ja ukkonen ovat polttaneet suurimman osan lin kirkoista maan tasalle. Kun puukirkkokin piti jatkuvasti rakennuttaa uudelleen, ei ollut varaa rakennuttaa paljon kalliimpaa kivikirkkoa. Joidenkin veikkausten mukaan lissä on ollut kahdeksan kirkkoa, mutta todellista määrää on mahdotonta laskea. Monen kirkon paikat kyllä tiedetään; nykyisen kirkon paikalla seisoi alun perin Pyhän Margareetan kirkko ja sen jälkeen Pyhän Laurentiuksen kirkko, joista molemmat oli rakennettu 1600-luvulla. Sitä ennen lin Vanhassa Haminassa on ollut ainakin kaksi kirkkoa. Paikallisen perimätiedon mukaan myös Kirkkosaarella olisi ollut yksi kirkko, mutta se on mahdotonta; siihen aikaan, kun siellä pitäisi olla ollut kirkko, koko saari on ollut vielä enimmäkseen veden pinnan alla. Mahdollinen Illinsaaren varhainen kirkko tai tsasounakin on pysynyt sitkeästi mysteerinä.

1600-luku – kohti nykyaikaa

Kun vihanpito 1600-luvulla laantui, lähti myös Iin väkiluku kasvuun. Nykyihmisen kannalta merkittävin asia 1600-luvulla oli se, että seurakuntien tapahtumat aina veronkannosta syntyneisiin ja kuolleisiin alettiin kirjata entistä tarkemmin ylös. Tämän ansiosta me tiedämme paljon aikaisempia vuosisatoja enemmän siitä, miten 1600-luvulla Iissä oikein elettiin ja keitä täällä asui. Moni iiläinen pystyykin nykyään jäljittämään sukunsa kirkonkirjoista aina 1600-luvulle saakka. Ii kylänä ja seurakuntana kasvoi yhä suuremmaksi niin

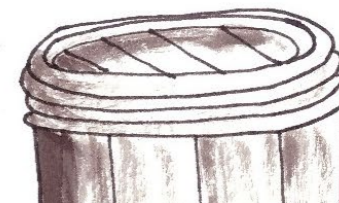
väkiluvultaan kuin maantieteeltäänkin. Iiläiset talonpojat kävivät jopa Kuusamossa saakka kalastamassa. Osa iiläisistä muuttikin yhä kauemmas itään ja pohjoiseen, uudisasukkaiksi vielä syrjäisemmille seuduille.

1600-luvulla kaupankäynti vilkastui koko Euroopassa ja myös Ii sai siitä osansa. 1600-luvulta lähtien tervan valmistus ja myynti oli entistä tuottoisampaa kauppaa iiläisille. Tämä johtui siitä, että maailmalla kasvoi tarve suurille purjealuksille, jotka kuljettivat yhä enemmän ihmisiä ja tavaroita valtameren yli. Jokainen näistä puisista purjealuksista piti tervata, jotta ne pysyisivät paremmin pinnalla ja suuri osa tervasta tuotiin Pohjoismaista. Iin joet olivat tervan kuljetuksen tärkeitä valtateitä, jotka ulottuivat aina Kuusamoon ja Paltamoon saakka. Pitkien jokien varrella riitti puuta mitä polttaa tervaksi tervahautoissa. Jokia pitkin tervatynnyrit kuljetettiin ensin Iin jokisuun kauppapaikalle ja siitä eteenpäin Ouluun Tervahovin porvareille myytäväksi eteenpäin maailmalle.

lin markkinat

lin markkinat ovat hyvin pitkä perinne, jonka alku ulottuu historian hämäriin. Markkinoita on todennäköisesti pidetty lissä jo keskiajalta lähtien. Markkinoille kokoonnuttiin kerran tai kahdesti vuodessa myymään omia tuotteita ja ostamaan kaikkea sellaista tarpeellista, mitä omavaraistaloudessa ei voitu itse tehdä. Markkinoille saatettiin tulla kaukaakin myymään ja ostamaan, ja todennäköisesti lohien ja voien lisäksi siellä myytiin jonkin verran myös turkiksia ja porotuotteita. Viimeistään 1700-luvulla markkinoiden tärkeimpien tuotteiden joukkoon nousi myös terva. Iiläiset itse ostivat markkinoilta esimerkiksi suolaa, astioita, kankaita, koruja, tupakkaa ja viinaakin. Iiläiset eivät saaneet itse myydä tuotteitaan kenelle halusivat, vaan ainoastaan Oulun porvareilla oli oikeus ostaa heidän tuotteitaan näillä markkinoilla. Porvarit saapuivatkin lihin sankoin joukoin ostamaan lohta ja tervaa eteenpäin myytäväksi. Porvarit muualtakin olisivat halunneet päästä osallisiksi lin runsaille markkinoille, mutta eivät saaneet siihen kuninkaalta lupaa.

Erilaisia kaupankäynnin rajoituksia ja kieltoja on aina myös kierretty. Markkinoiden aikaan haminalaiset tekivät lisätienestiä perustamalla salakapakoita, joiden levottomasta menosta usein valitettiin. Iin alueelle kulki myös laukkukauppiaita idästä, Vienan Karjalasta. Periaatteessa heillä oli lupa käydä vain tietyillä markkinoilla myymässä ja ostamassa, mutta todellisuudessa he kiersivät eri kyliä kenenkään estämättä myyden tavaroitaan. Paikalliset pitivät laukkukauppiaista, toivathan nämä usein tarpeellisia tavaroita kuten vaikkapa saippuaa ja kynttilöitä suoraan kotiovelle.

Kovia aikoja

1600-luku päättyi kuitenkin huonosti. Vuonna 1695 sää oli huono koko pohjoisessa Euroopassa ja ihmisiä kohtasi ennenäkemättömän pahat katovuodet. Vilja ei kasvanut kunnolla missään, joten huonoja satoja ei voitu korvata edes ostamalla ruokaa muualta. Yksi vuosi olisi vielä menetellyt varastojen turvin, mutta pahoja katovuosia oli kolme peräkkäin. On arvioitu, että jopa kolmannes Suomen alueen asukkaista kuoli tuolloin nälkään tai tauteihin. Vuosia 1695–1697 kutsutaankin suuriksi kuolonvuosiksi. Katovuodet koettelivat pahasti myös täällä lissä, vaikka rantakylissä pahinta nälkää voitiin taittaa kalastamalla.

1700-luku ei alkanut yhtään sen iloisemmissa merkeissä. Juuri kun suurista kuolonvuosista oli päästy, alkoi Isoviha eli Venäjän miehityksen aika Suomessa suuren Pohjan sodan aikaan, 1713-1721. Pohjois-Pohjanmaata ei miehitetty, mutta se ehkä vain pahensi alueen tilannetta. Venäjän tsaarin käskystä Pohjanmaata tuhottiin, ikään kuin puskuriksi Ruotsia vastaan. Ensin sotilaat ryöväisivät kaiken tarvitsemansa oman armeijansa ylläpitoon, sitten loput poltettiin, ettei toinen armeija voisi päästä hyötymään jäljelle jääneistä ruuasta

tai tarvikkeista. Alueella vuodesta toiseen kiertäneet kasakkapartiot harjoittivat ankaraa terroria alueen asukkaita kohtaan. Kaikki, jotka pystyivät, pakenivat Ruotsiin, mutta tavallinen kansa ei yleensä voinut lähteä minnekään kodeistaan ja vähäisen omaisuutensa luota. Omaisuutta yritettiin suojella ryöstäjiltä kätkemällä ne esimerkiksi maahan tai rakennusten alle. Kätköt eivät kuitenkaan aina pysyneet salassa, sillä sotilaat kiduttivat väkeä saadakseen tiedon kätköpaikoista. Näitä rahakätköjä löytyy vielä nykyäänkin.

On sanottu, että jopa neljäsosa Pohjois-Pohjanmaan asukkaista tapettiin ja toinen neljännes vietiin vankina Venäjälle. Myös kirkonkirjat kertovat karua kieltään tuosta ajasta: lissä kuoli yli sata ihmistä. Nimi toisensa jälkeen on kirjattu kirjoihin ylös ilman kuolinpäivää ja kuolinsyyksi on ilmoitettu esimerkiksi ”julman vihollisen kuoliaaksi lyömä”. Isonvihan julmuudet ja hävitys oli län seudun pahin hävitys koskaan.

lissä on aivan viime aikoihin asti kerrottu lukuisia tarinoita niin vainolaisten hirmutöistä kuin pakopirttien paikoistakin. Vaikka kaikkia tarinoita ei voikaan pitää totena, kertoo niiden suuri määrä siitä, kuinka traumaattista aikaa etenkin Isonvihan vuodet olivat paikallisille.

Kustaa "Vasili" Lillbäck

Yksi isovihan tunnetuista ja pahamaineisimmista hahmoista oli Kustaa Vasili Lillbäck, iiläisen nimismiehen poika. Kustaan tarina oli ajalleen tyypillinen. Venäläiset sotilaat kaappasivat vasta teini-ikäisen Kustaan kotoaan Iin Hiivalasta vuonna 1715. Kustaa lähetettiin Venäjälle, jossa Kustalle opetettiin venäjän kieli ja hänet kastettiin ortodoksiseen uskoon. Samalla hän muutti nimensä Vasiliksi.

Vasilista koulutettiin sotilas ja hänet lähetettiin sotimaan takaisin

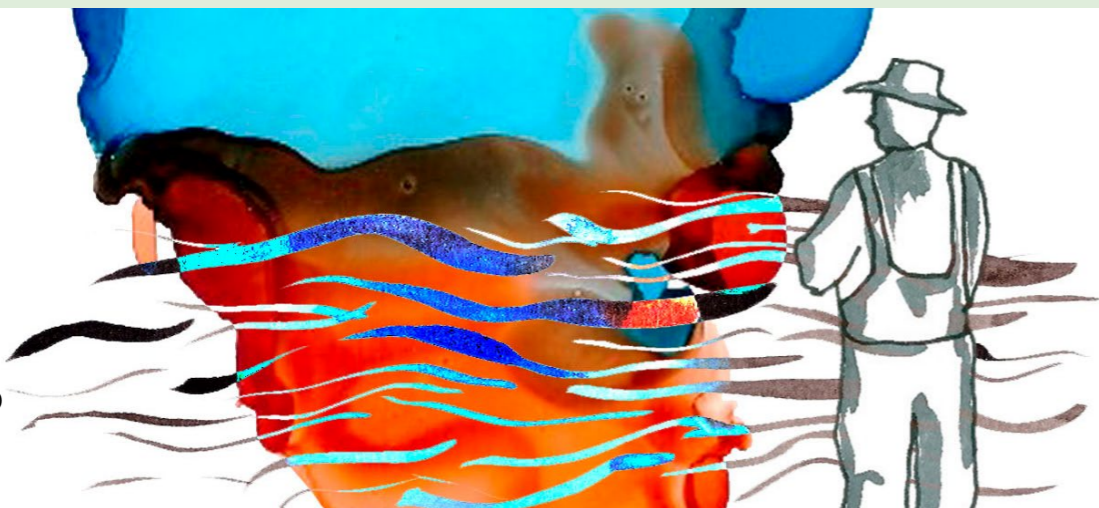
vanhoille kotiseuduilleen. Vasilin paikallistuntemuksesta oli hyötyä venäläisille sotilaille, koska hän tiesi, missä kenenkin kätköt ja pakopaikat sijaitsevat. Vasili ei antanut armoa vanhoille tutuilleen, päin vastoin. Pian Vasilin maine julmana ja armottomana sotarosvona levisi koko maakuntaan. Vasili tuli katumapäälle jo vuonna 1717 ja hän yritti palata kotiin lihin, ilmoittaen kääntyvänsä takaisin luterilaiseksi. Vasilin hirmutekoja ei kuitenkaan ollut unohdettu eikä anteeksi annettu. Hänet vangittiin ja lopulta tuomittiin kuolemaan.

Teollistumisen ensiaskeleet

Kun Isonvihan vuosista oli selvitty, alkoi koko maassa jälleenrakentamisen aika. Iissäkin oltiin ensimmäisten joukossa ottamassa rohkeasti askeleita kohti teollistumista 1700-luvulla. Silloin Olhavaan perustettiin Nybyn lasiruukki. Lasiruukki ei ollut mikään ihan tavallinen näky ja Nyby olikin yksi vain kahdestatoista lasitehtaasta koko Ruotsin ja Suomen alueella. 1790-luvulla se oli koko Ruotsin valtakunnan suurin lasitehdas, joka houkutteli ammattilaisia töihin ulkomailta saakka. Nybyn tehtaalla ja pelloilla työskenteli parhaimmillaan yli 300 ihmistä, joista 19 lasinpuhaltajina.

Nybyn lasi oli useimmiten rakkulaista ja väriltään vihreää tai ruskeaa, mikä johtuu lasin raaka-aineena käytetyn kvartsihiekan sisältämästä raudasta. Nybyssä valmistettiin enimmäkseen pulloja ja astioita, mutta jonkin verran myös aikansa uutuutta, ikkunalasia. Näitä lasiastioita ja pulloja on säilynyt jonkin verran myös iiläisten kodeissa.

Tehtaan kukoistuskauti ei kuitenkaan kestänyt kauaa. Useat Nybyssä riehuneet tulipalot toivat takaiskuja ja taitavista ikkunalasinpuhaltajista oli pulaa koko valtakunnassa. Tehtaan toiminta lopetettiin vuonna 1885, kun tehtaan vanhanaikaiset tuotteet eivät pystyneet enää kilpailemaan uusien, tehokkaampien ja halvempien valmistusmenetelmien kanssa.

Olhavan hourooti

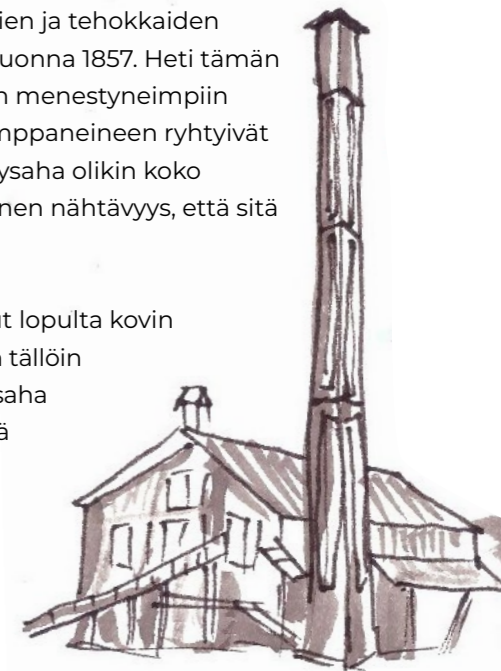
Nybyn lasitehtaan perusti omalaatuinen Johan Mattson Nylander (1742–1810), josta on jäänyt elämään monenlaisia tarinoita. Toisaalta Nylander teki paljon Nybyn tehtaan ja sen väen hyväksi. Nylander rakennutti paikalle lasiruukin lisäksi sahan, myllyn ja laivanveistämön. Ruukin alue sai myös oman järjestysoikeuden, koulun ja lapsivuodehuoneenkin. Ruukilla oli välillä jopa oma seurakunta ja pappi. Lasitehdas muodosti aivan oman pienen kansainvälisen kylänsä. Johan Nylanderin on kerrottu saaneen ansioistaan Ruotsin kuninkaalta hovineuvoksen arvonimen hovråd. Tuon arvonimen sanotaan kääntyneen kansan suussa Hourootiksi, jolla nimellä Nylander nykyisin lissä muistetaan. Nykyisin arvonimen saaminen on kuitenkin kyseenalaistettu, sillä siitä ei ole löytynyt mitään todisteita.

Paikallisten tarinoiden mukaan Nylander ei ollut vain mukava mies. Esimerkiksi

Sara Wacklin on kirjoittanut tarinoita hourootin edesottamuksista kirjassaan Sata muistelmaa Pohjanmaalta. Näissä tarinoissaan Wacklin kuvaa Nylanderin kohdelleen erityisesti perhettään varsin tyylisti; hovineuvos kuulemma lahjoitti pojallensa maata ja haastoi sitten poikansa saman tontin rajanvedosta käräjille vain, jotta saisi pojan oppimaan oikeudenkäynnin saloja. Toisella kertaa Hourooti lupasi viedä vaimonsa tämän entiseen kotikaupunkiin Ouluun vierailulle, ensimmäistä kertaa 25 vuoteen. Lopulta Hourooti käyttikin tätä vain kaupungin laidalla katsomassa tuttuja taloja, ennen kuin käänsi reen ja karautti takaisin kohti Olhavaa. Vaikka tarinoiden todenperää ei voi varmistaa ja ne voivat olla keksittyjä, kertovat ne silti siitä, millaisena Hourootia pidettiin. Myös Tukholman maistraatti, jonka kanssa Nylander vanhoilla päivillään hartaasti riiteli, luonnehti Hourootia näin; "paha tahto ja taipumus juonitteluun on tälle miehelle erityisen ominaista".

Toinen lin suurista teollisuuslaitoksista oli vuonna 1858 perustettu **Kestilän höyrysaha**. 1800-luvulla Iijoen varrelle oli putkahdellut jo ennestään useita pienempiä sahoja; Jokea pitkin puutavaraa oli helppo kuljettaa sahoille materiaaliksi ja sahoja oli hyvä pyörittää purojen ja pienten koskien vesivoimalla. Sahoilta puolestaan valmis puutavara oli helppo kuljettaa merelle Røyttään, jossa se lastattiin laivoihin. Höyrysaha oli kuitenkin aivan eri kokoluokan laitos. Siksi ne olivatkin pitkään kiellettyjä koko valtakunnassa; pelättiin nimittäin, että kaikki rannikkoseutujen metsät uppoaisivat kokonaan näiden uusien ja tehokkaiden höyrysahojen kitusiin. Senaatti kuitenkin pyörsi päätöksen vuonna 1857. Heti tämän jälkeen muutama oululainen porvari, kuten Pohjois-Suomen menestyneimpiin liikemiehiin kuulunut J. G. Bergbom sekä J.W. Snellman kumppaneineen ryhtyivät heti perustamaan Kestilän höyrysahaa Iijoen suulle. Lin höyrysaha olikin koko pohjoismaiden ensimmäinen höyrysaha. Se oli niin ihmeellinen nähtävyys, että sitä tultiin katsomaan aina Helsingistä ja Pietarista saakka!

Kestilän höyrysahalla kävi kuitenkin huono tuuri, eikä se ollut lopulta kovin pitkäikäinen. 1880-luvulta lähtien sahaa käytettiin vain silloin tällöin ja viimeisen kerran siellä sahattiin tukkeja vuonna 1908. Kun saha purettiin, sen komea, oranssivalkoinen piippu päätettiin jättää pystyyn. Tuo 30 metriä korkea piippu seisoo vielä tänäkin päivänä Alarannalla, hyvänä maamerkinä joella kulkeville.

lin kulttuurielämää

lissä on aina asunut myös kulttuuriväkeä, kansainvälistäkin. Moni sivistynyt ihminen päätyi muualta lin seudulle esimerkiksi kirkolliseen virkaan tai virkamiehen vaimoksi, sillä naiset eivät saaneet näitä virkoja ennen 1900-lukua hoitaa. li oli varsin rikas seurakunta ja sen virkamiehet, papit ja varsinkin kirkkoherra olivat hyvässä asemassa.

Papiston tehtävä oli sivistää ja valistaa "tavallista kansaa" muussakin kuin uskonasioissa. Valistustehtävään tehtävään kuului esimerkiksi luku- ja kirjoitustaidon opetus kinkereillä, mutta myös paljon muuta.

Etenkin heidän vaimonsa, usein ruotsinkielisinä ja varakkaammasta taustasta tulevana

säätyläisinä olivat hyvin perillä kansainvälisen kulttuurielämän uusista virtauksista ja muodista. Säätyläiset, eli kirkon edustajat sekä varakkaammat kartanoiden asukkaat, upseeristo sekä hallinnon virkamiehet toivat paikallisille paljon käytännöllistä tietoa, kuten uusia viljelysoppeja ja kasveja, mutta myös kevyempiä vaikutteita.

Juuri säätyläisten karkeloista levisi tavallisen kansan keskuuteen esimerkiksi vaatteiden uusimmat muotivirtaukset, musiikki ja erilaiset tanssitkin. Myös uudet ruuat ja maut, sekä teen ja kahvin juonti rantautui tavallisten iiläisten keskuuteen alun perin pappiloista ja säätyläisten kodeista. Toki kaikkea tätä pyrittiin esivallan toimesta jotenkin hallitsemaan, sillä eihän se sopinut, että tavan kansa käyttäytyi kuten ylempiluokkaiset. 1700-luvulla säädettiin jopa ylellisyysasetuksia, jotka kielsivät esimerkiksi rahvaan puvuista liian hienot kankaat tai asusteet, kuten hopeanapit. lissäkin käytiin jopa kärkeä siitä, kun jollakin rouvalla oli nähty liian hienot kultapitsit.

1800-luvulla myös porvaristo, kuten kauppiaat ja tehtaanpatruunat välittivät uusia virtauksia tavallisen kansan keskuuteen. lissä esimerkiksi höyrystävän omistajien toimesta rakennutettiin Salonginniemen Kestilään pieni huvimaja, jonka luona paikallisetkin pitivät tansseja. Myös moni vanha puutarhakasvi on myös löytänyt tiensä iiläisten pihoihin ja tupiin pistokkaina oululaisilta porvareilta, samoin moni resepti, kuten Antellin legendaarinen omenahyve.

Lukuintoa ja valistusta

1800-luvulla kirjojen ja lukutaidon yleistyessä oli yhä kätevää jakaa tietoa kirjojen avulla. **Iin ensimmäinen lainakirjasto** oli seurakunnan ylläpitämä ja sen 170 nidettä sisälsivät lähinnä uskonnollista kirjallisuutta. 1880-luvulla perustettiin lopulta Iin kunnallinen lainakirjasto, jonka noin 300 teosta sisälsivät kaikkea kaunokirjallisuudesta maatalouden oppikirjoihin. Kirjaston perustaminen oli kuitenkin työn takana; yleistä lainakirjastoa vastustettiin, koska sen ajateltiin lisäävän etenkin nuorison laiskottelua. Moni pelkäsi, etteivät seurakunnan jäsenet enää saisi nenäänsä irti näistä uusista ”Loru-kirjoista”.

Iin ensimmäinen koulu

1800-luvun kuluessa oppia alettiin siirtää kansalle muutenkin kuin pappien ja ruustinnojen välittämänä, kun kansakouluasetus siirsi opetusvelvollisuuden papistolta koululaitokselle. **Kauppilan koulu** on Iin vanhin kansakoulu, joka aloitti toimintansa vuonna 1875. Kouluasiasta oli keskusteltu jo vuodesta 1859 saakka, mutta jostain syystä sen perustaminen viivästyi. Kauppilan koulua kävi mm.

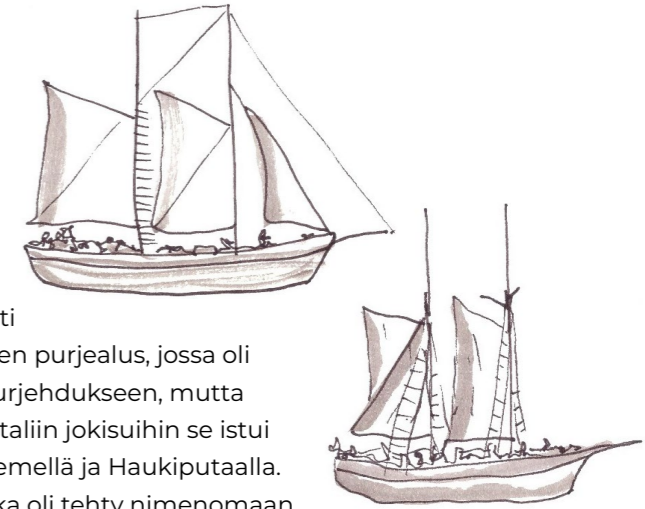
Vesaisesta kirjoittanut Santeri Ivalo. Vielä 2000-luvun alussa Kauppilan kouluun kuului kaksi suurta, punaista hirsirakennusta. Toinen kuitenkin paloi maan tasalle vuonna 2003. Sen tuhkasta nousi kuitenkin kipinä **taidekeskus KulttuuriKauppilan** perustamiseen. Sen paikalle pystytettiin uudisrakennus, johon tuli näyttelytilat ja työtiloja paikallisille taiteilijoille. Nykyisin vanhemmasta hirsirakennuksesta löytyy kuvataideluokka, KulttuuriKauppilan toimisto sekä taiteilijaresidenssi.

Jähtien rakentajat

Jähti on Perämeren oma purjealustyyppe, jota ei tule sekoittaa pienempään jahtiin. Jähti on pienehkö, kaksimastoinen ja kuusipurjeinen purjealus, jossa oli tilava lastiruuma. Jähtejä ei tehty valtameripurjehdukseen, mutta Perämeren rannikon karikkoihin vesiin ja mataliin jokisuihin se istui hyvin. Jähtejä rakennettiin erityisesti Kuivaniemellä ja Haukiputaalla. Ne olivat simppeleitä talonpoikaisaluksia, jotka oli tehty nimenomaan tavaran kuljettamista varten. Niillä kuljetettiin niin tervaa ja halkoja listä Ouluun, kuin myös suolalohta ja Nybyn lasiakin aina Tukholmaan saakka. Iihin taas tuotiin suolaa, jauhoja ja kaikenlaisia tarvikkeita. Jähtejä omistivat niin paikalliset talonpojat kuin oululaiset porvaritkin.

Jähtejä rakennettiin 1600-luvulta 1800-luvulle saakka, mutta 1700-luku oli niiden kulta-aikaa. Kuivaniemellä rakennettiin myös muita, suuriakin purjelajivoja aina 1760-luvulta eteenpäin, jopa vaasalaisille omistajille. Suurten laivojen valmistusta hidasti vain tarpeeksi suurten mastopuiden löytyminen; rannikon metsistä sopivat puujättiläiset olivat jo käyneet vähiin. Jähteihin kuitenkin riittivät vähän pienemmätkin mastopuut.

Nykyisin jähtejä ei enää juuri Perämerellä seilaa. Jähdin mallin voi kuitenkin bongata esimerkiksi Iin kirkon tuuliviiristä. Samoin monen Perämeren rannikon kirkon katossa roikkuva votiivilaiva, eli kirkkoon lahjoitettu laivan pienoismalli, on tyypiltään jähti.

Aseiden pauketta lissä

Isoviha ei jäänyt viimeiseksi aseelliseksi kahakaksi Iin maaperällä ja miksipä olisi jäänytkään; ei täällä niin syrjässä maailman melskeistä olla, etteivätkö Suomen käymät sodat olisi vaikuttaneet lihinkin. **Suomen sodasta** (1808–1809) Iin seutu selvisi kuitenkin ilman suurempia kommuksia. Niin Ruotsin kuin Venäjänkin sotajoukkoja kulki tästä kyllä läpi aiheuttaen jonkin verran vahinkoja; ruotsalaiset joukot perääntyessään ja venäläiset valmistellessaan hyökkäystä Kemiin ja Tornioon. Suuria taisteluja näillä seuduilla ei kuitenkaan käyty, eikä seutu kärsinyt lähellekään niin pahaa hävitystä kuin Isovihan aikana.

Seuraavan kerran sotajoukkoja nähtiin näillä seuduilla vasta **Oolannin sodan** aikana. Nimestään huolimatta Oolannin eli Ahvenanmaan sotaä käytiin kaikilla Suomen rannikkoalueilla ja englantilaiset sota-alukset purjehtivatkin aina Tornioon saakka. Oulussa englantilaiset polttivat koko tervahovin ja sanotaan, että he tekivät siinä tuhoa lähinnä itselleen, sillä sinne varastoitu terva oli myyty jo ennen sotaä englantilaisille. Englantilaiset suurine laivastoineen olivat nimittäin pitkään pohjoissuomalaisen tervan tärkein ostaja.

Englantilaiset sotalaivat ohittivat Iijokisuun ilman sen kummempaa yhteenottoä, mutta Kuivaniemellä Vatungissa kyllä kahakoitiin. Englantilaisten kolmimastoinen höryalus ankkuroitui Hietakallan karille, koska he olivat äkänneet halkolastissa

olevat jähdit Kuivajoen suulla. Englantilaiset suunnittelivat ilmeisesti vievänsä niiden halkolastit hörylaivojensa polttoaineeksi, mutta toisin kävi kun kuivaniemeläiset yllättivät englantilaiset. Kahtena päivänä englantilaiset yrittivät päästä jähtien kimppuun, mutta eivät onnistuneet siinä, kiitos paikallisen aseellisen vastarinnan. Englantilaiset onnistuivat kuitenkin polttamaan muutamia jähtejä.

Sisällissodaksi kutsutaan punaisten ja valkoisten välillä vuonna 1918 Suomessa käytyä sotaa. Valkoisiin kuului enimmäkseen maataomistavia ja paremmin toimeen tulevia ihmisiä – keskiluokkaa ja porvareita, jotka tukivat maan hallitusta. Punaisiin taas kuului enimmäkseen työläisiä, jotka vastustivat porvariston valtaa ja toivoivat sosialistista vallankumousta kuten naapurissa, Neuvostoliitossa.

lissäkin toimi sekä valkoisten suojeluskunta, että punakaarti eli työväen järjestyskaarti. Sisällissodan kovimmat melskeet eivät kuitenkaan lihin saakka yltäneet. Vaikka poliittinen ilmapiiri oli täälläkin hiljalleen kiristynyt, laukaustakaan ei vaihdettu.

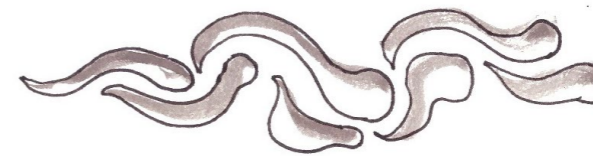
Kun sisällissota alkoi Etelä-Suomessa, oli tilanne Pohjois-Suomessa hyvin epäselvä. Etelän kovista taisteluista kantautui tänne lähinnä epävarmoja huhupuheita. Pohjois-Suomessa ei oltu varauduttu taisteluihin, ehkä ei edes uskottu, että koko sotaa tulisi. Eikä kovin suuria taisteluja lopulta tullutkaan. Etelä-Pohjanmaalta liikkeelle lähteneet valkoisten joukot ottivat aika nopeasti Pohjois-Suomen tärkeimmät kaupungit haltuun hajanaisilta ja huonosti aseistetuilta punakaarteilta.

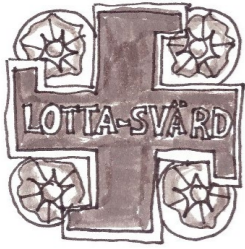
Suurimpia tapahtumia Pohjois-Suomessa olivat Kemin taistelut ja muutaman päivän kestänyt punakaartilaisten Oulun miehitys helmikuussa 1918. Iiläiset eivät

ehtineet mukaan näihin kahinoihin; lissä vasta suunniteltiin Oulun taisteluihin osallistumista, kun samana päivänä saatiin tieto, että valkoiset olivatkin jo vallanneet Oulun punaisilta ja taistelut olivat ohitse. Tämän kuultuaan myös Kuivaniemen punakaarti luovutti hallussaan olleen juna-aseman valkoisten suojeluskunnalle ilman vastarintaa.

Jo samana iltana lissä päästiin paikkakunnan punaisten ja valkoisten kesken jonkinlaiseen sopuun, sillä täällä kaikkia huolestutti enemmän ruuan vähyyys ja uhkaava nälänhätä. Kunnan lainavilja oli jo loppunut ja sodan keskellä oli vaikeaa saada ostettua mistään lisää ruokaa. Lopulta tilalliset valkoiset suostuivat luovuttamaan puolet siemenviljastaan kuntalaisten käyttöön sillä ehdolla, että punaiset luopuvat vähistä aseistaan ja näin tehtiin.

Myöhemmin suojeluskunta otti väliaikaisesti haltuunsa työväentalon ja vangitsi sinne työvankeuteen pari kuukaudeksi muutamia paikkakunnan aktiivisimpia punaisia. Muutama punaisten johtohahmo lähetettiin myös vankileirille Ouluun. Kourallinen iiläisiä osallistui taisteluihin muualla Suomessa, muutama kuolikin. Pitkällä tähtäimellä poliittinen kahtiajako jäi kuitenkin väreilemään pinnan alle; vielä vuosikymmeniä se jakoi iiläisiä kahteen leiriin, aina eri urheiluseuroista vaaliurnille.

Talvisota ja jatkosota 1939–1944 koskettivat myös iiläisiä, lähtihän täältäkin satoja ihmisiä sotaan. Täällä ei kuitenkaan käyty suuria taisteluita eikä pommituslennot ottaneet liitä kohteekseen. Iiläisiä kyllä taisteli eri rintamilla aina Hangosta Petsamoon, kuten laulussakin sanotaan. Oman kylän poikia päätyi usein samoihin osastoihin ja kavereista pyrittiin pitämään huolta. Monia iiläisiä myös kaatui ja osa heistä on haudattuna kirkon viereen sankarihautausmaalle.

Kotirintamalla elämää yritettiin jatkaa kuten ennenkin. Miesten ollessa rintamalla naiset hoitivat omiensa ohella myös ennen miesten tekemät työt; pellot oli kynnettävä sodasta huolimatta, tehtaiden piti pysyä toiminnassa ja savotoille oli lähde metsätöihin. Taisteluihin naisia ei kuitenkaan otettu. Suurin yksittäinen naisille tarkoitettu maanpuolustuksellinen järjestö oli Lotta Svärd. Järjestön jäsenet eli lotat toimivat niin kotirintamalla, kuin sodassakin erilaisissa tukitehtävissä, kuten lääkinnässä, muonituksessa ja ilmavalvonnassa. Näin he vapauttivat useampia miehiä rintamalle sotimaan. Järjestön perustaja Fanni Luukkonen on kenties kuuluisin Iin Kruunusaaren hautausmaalle haudattu henkilö.

Lapin sota käytiin kokonaan Suomen maaperällä ja se toi pitkästä ajasta sotatoimet iiläisten kotopuoleen. Ennen Lapin sotaa jatkosota oli juuri päättynyt Neuvostoliiton kanssa solmittuun rauhaan. Neuvostoliitto asetti rauhan ehdoksi, että Suomessa oleskelevat saksalaiset sotajoukot ajetaan pois. Suomalaiset eivät heti kääntyneet entisiä aseveljiä vastaan: aluksi saksalaisten annettiin perääntyä rauhassa omaan tahtiin ja suomalaiset seurasivat noin päivämatkan päässä perästä. Saksalaiset räjäyttivät suunnitelmallisesti ja sovitusti siltoja perääntyessään, mutta muuta vahinkoa ei tehty. Iissäkin rautatiesillan räjäytystä seuraamaan tulleita uteliaita paikallisia saksalaiset kehottivat ystävällisesti menemään pois vaara-alueelta.

Neuvostoliitto ei hyväksynyt saksalaisten rauhallista perääntymistä ja Suomea painostettiin ryhtymään tiukempiin toimiin. Uhkana oli, että Neuvostoliitto lähettäisi omat joukkonsa saksalaisia poistamaan ja samalla miehittäisi Pohjois-Suomen. Siksi Suomen ei auttanut kuin toimia.

Lapin sodan varsinaiset taistelut alkoivatkin lissä, Olhavassa, jossa käytiin **Olhavan taistelu** 29.9.1944. Kyseessä oli lyhyt aseellinen taistelu, jossa suomalaiset sotilaat oli käsketty ottamaan taistelukontakti ja estämään Olhavanjoen sillan räjäyttämisen. Tässä ei kuitenkaan onnistuttu. Sillan räjäytyksessä ja sitä seuranneessa tulitaistelussa kuoli lopulta kaksi saksalaista sotilasta ja viisi suomalaista, ensimmäiset Lapin sodassa kaatuneet suomalaissotilaat.

Puut huilaavat – Uittoja lijoella

Lijoella on uitettu puita jossain määrin jo satoja vuosia. Viimeistään vesisahojen yleistyessä myös puiden uittaminen alkoi tulla yhä suosituimmaksi. Suuressa mittakaavassa se alkoi viimeistään Kestilän höyrysahan myötä; suuri höyrysaha vaati tietysti myös paljon puuta sahattavaksi. Sahojen lähellä olevat metsät oli jo hakattu eikä noin suuren puumäärän kuljettamiseen ollut 1800-luvulla muuta järkevää keinoa kuin jokea pitkin uittaminen. Joet ovat aina olleet tärkeitä valtateitä ihmisten lisäksi myös tavaralle.

Viimeistään 1890-luvulla puiden uittamisesta alkoi tulla laajaa liiketoimintaa, kun Kestilän höyrysahan osaomistajinakin toimineet oululaiset porvarit, J.C. Bergbom, J.W. Snellman ja L. Candelin aloittivat yhteisuiton lukuisia sahojaan varten. Heidän perustamansa yhteisyritys tunnettiin aluksi Kolmiyhtiön, sittemmin Ab Uleån ja lopulta tutummin Oulu -yhtiön nimellä.

Puita uitettiin aluksi lauttoina; tukit liitettiin yhteen niin, että ne muodostivat yhden, valtavan lautan, joka laskettiin jokea pitkin muutaman lautturin toimesta alas. Nopeasti kyhätty lautta purettiin lijoen alajuoksulla ja puut myytiin. Mallia tähän otettiin tervaveneistä; esimerkiksi pudasjärveläinen veneteollisuus oli jo pitkään pyörinyt niin, että tervatynnyreiden kuljetusta varten rakennettiin omat veneensä, jotka myytiin tervan kuljetuksen jälkeen jokisuulla eteenpäin.

Puulauttojen uittaminen ei kuitenkaan sujunut ongelmitta. Iin ikaikainen mahtiteollisuus eli lohienkalastus oli lautturien kanssa napit vastakkain. Sekä lohienkalastus, että puiden uitto haluttiin ajoittaa alkukesään kun vesi oli joessa korkealla. Lohienkalastajat olisivat halunneet rakentaa lohivatonsa koko joen yli, mutta kehnosti ohjattavat tukkilautat osuivat niihin helposti, särkien patoja ja verkkoja. Asiassa kuitenkin lopulta saavutettiin rauha kun määriteltiin tarkasti, milloin lohta sai kalastaa ja tukkilauttoja uittaa, ja kuinka pitkät aukot patoihin tuli tukkilauttoja varten jättää.

1900-luvun alkupuolella puuntarpeen kasvaessa tukkilautoista alettiin siirtyä lauttauksesta irtouittoon. Vuonna 1916 perustettiin Iijoen uittoyhdistys, joka vastasi Iijoen puiden uitosta. Vaikka Kestilän höyrysaha ei enää menestynytkään, oli Iijoki silti pitkänä, metsäisiin korpiin monine sivuhaaroinen ulottuvana jokena erittäin tärkeä valtavyylä puun kuljetukselle. Iijokea pitkin kuljetettiin edelleen puuta lähialueiden suurien sahojen tarpeisiin, esimerkiksi Oulun Pateniemen ja Varjakan sahoille.

Aluksi eri sahalaitokset ja yhtiöt ostivat itselleen tietyistä metsistä tietyn verran puuta. Nämä puut kaadettiin talvella ja merkittiin ko. yhtiön omaisuudeksi kunkin omalla leimalla. Kevään tullen puut laskettiin jokeen, jossa ne uivat jokisuulle saakka. Jokisuulla eli liissä puut eroteltiin niin, että jokaisen yhtiön puut menivät omiin sumppuihinsa. Sitten kunkin yhtiön puut niputettiin ja niput hinattiin meren rannikkoa pitkin määränpäihinsä, Kemin Veitsiluodosta aina Varjakan sahalle ja joskus pidemmällekin.

Hyvin moni iiläinen teki jossain vaiheessa töitä uitolle; kuka hännänajajana jokivarsilla varmistamassa, että puut huilaavat eli kulkevat, kuka erottelijana, kuka nippaajana eli tukkien niputtajana tai sohoveneen eli kanttiiniveneen ruuanlaittajana. Uitto palkkasi niin naisia kuin miehiäkin ja vuosien varrella naisia nähtiin esimerkiksi erottelulla ja ylösottajina eli eräänlaisina kirjureina.

Moni vanhempi iiläinen on aloittanut työuransa uitolla vääränä. Väärät eli vääränmerkkiset saattoivat olla vain 8-vuotiaita lapsia, joiden työnä oli tarkkailla erottelulla, etteivät erottelijat laittaneet väärän yhtiön puita, siis vääränmerkkisiä puita toisen yhtiön sumppuun. Väärille maksettiin pieni korvaus jokaisesta väärästä puusta, jonka he näkivät. Väärät eivät olleet kovin suosittuja erottelijoiden keskuudessa, koska väärrien palkat otettiin suoraan erottelijoiden palkoista.

Uitto jatkui hyvin samankaltaisena lähes koko 1900-luvun. Vuonna 1948 uiton keskus, erottelu, siirtyi Korkian saaresta Kestilän, Simakan ja Niittysaaren kohdalle, lähemmäs Haminaa. Tämän jälkeen erotteluun tuli myös uusia laitteita, kuten virrankehittäjä avustamaan erottelussa. Täällä joki oli usein täynnä puita ja erilaisia uiton laitteita, kuten erottelualue tynnyreineen, joissa erottelijat seisoivat tukkeja lajittelemassa, tai sumput yhtiöiden puineen. Jossain vaiheessa yhtiöiden merkkien seuraamisesta siirryttiin siihen, että puut eroteltiin lajeittain ja kukin yhtiö sai tilaamansa määrän kutakin puulajia, mikä tietysti helpotti erottelijoiden työtä.

Vasta 1980-luvulla muut tavat kuljettaa puuta, pääasiassa juna ja ennen kaikkea rekat ja maantiet, alkoivat olla yhtä kannattavia kuin jokea pitkin uittaminen. Ilojen uitto loppui vuonna 1988. Uiton perintö kuitenkin vielä elää; toinen uiton majoitusrakennuksista on siirretty lin vanhan Haminan suulle, jossa se toimii nykyisin museokahvilana.

Iiläiset kansaa edustamassa

Vuoden 1907 ensimmäisessä eduskunnassa oli peräti kaksi iiläistä kansanedustajaa: Maria Paaso ja Pekka Ahmavaara.

Ompelija **Maria Paaso** (ent. Paaso-Laine) oli yksi Suomen ensimmäisen eduskunnan 19:sta naiskansanedustajasta. Työväenyhdistyksestä ponnistanut Paaso kuului sosiaalidemokraatteihin ja istui eduskunnassa yhden kauden ajan.

Paaso oli muuttanut jo nuorena Helsinkiin, jossa hänet huomattiin hyväksi puhujaksi. Paaso kiersi tilaisuudesta toiseen pitämässä kiihkeitä puheita yleisen äänioikeuden puolesta, jotta myös naiset, työläiset ja torpparit saisivat äänestää. Yleinen ja yhtäläinen äänioikeus saavutettiin vuonna 1906, juuri sopivasti vaalien alla.

Paaso tuli tunnetuksi erityisesti naisten ja lasten oikeuksien puolestapuhujana. Paaso oli myös mukana Venäjän sortotoimia vastustavassa poliittisessa aktivismissa ja hän tuli pidätetyksi monta kertaa ennen pakoaan Ruotsiin vuonna 1910.

Paaso tunnettiin temperamenttisena ja erikoisenakin naisena. Paaso otti avioeron miehestään Fredrik Laineesta vuonna 1917, aikana, jolloin avioerot eivät olleet laisinkaan tavallisia. Hän herätti myös ihmetystä ja jopa pahennusta näyttävällä pukeutumisellaan. Ompelijana Paaso osasi tehdä itselleen näyttäviä ja persoonallisia vaatteita, joita jotkut kateelliset pitivät sopimattomana hienosteluna työväenluokan edustajalle.

Pekka Ahmavaara (ent. Aulin) oli ollut jo talonpoikaissäädyn edustajana säätyvaltiopäivillä ennen eduskunnan tuloa. Ahmavaara edusti nuorsuomalaista puoluetta aina vuoteen 1918 saakka, jolloin puolue hajosi ja hän siirtyi kokoomukseen. Ahmavaara toimi kansanedustajana vuosina 1907-1919. Myös hänen pojastaan Arvi Ahmavaarasta tuli myöhemmin kansanedustaja.

Ahmavaara tunnettiin ennen kaikkea Pohjois-Suomen puolestapuhujana valtiopäivillä. Ahmavaara tuli myös tunnetuksi äänekkäänä Venäjän vallan sortotoimenpiteiden vastustajana ja hänet karkoitettiin maasta vuosiksi 1903-1905. Takaisin Suomeen hän saapui riemusaatossa.

Toisin kuin Paaso, Ahmavaara ei ollut listä kotoisin, mutta tämä asui suurimman osan elämästään lissä. Ahmavaara oli tarmokas vaikuttaja myös kotipuolella ja toimi täällä monissa kunnallisissa vastuutehtävissä. Ahmavaaralla oli myös monenlaisia liiketoimia elämänsä aikana; ensiksi hän ylläpiti värjäys- ja lankaliikettä, jonka jälkeen hän perusti sahan Illinsuvannon rannalle. Karkotuksen jälkeen Ahmavaara rakennutti Kauppilaan komean huvilan, jossa nykyään toimii Villa Kauppila. Olipa hänellä hetken aikaa kalja- ja limonaditehdaskin nykyisen lin leirintäalueen paikalla. Lin kotiseutumuseossa voit nähdä ”P. Aulinin Vaarainlimonadi” –pulloja ja pullonkorkituslaitteen.

Koko kansan radioääni

Ebba Jacobson-Lilius (1888-1970) oli listä lähtöisin oleva puhetekniikan opettaja ja lausuntataiteilija, joka muutti jo varhain Helsinkiin ja opiskeli Tanskassa ja Ruotsissa. Hän tuli myöhemmin tunnetuksi koko Pohjoismaiden ensimmäisenä naisradiokuuluttajana ja ylipäänsä yhtenä Yleisradion ensimmäisistä radiokuuluttajista. Ebba toimi radiokuuluttajana vuosina 1929-1946.

Aluksi ujo nainen oli kertomansa mukaan pelännyt kovasti julkista ja

erittäin vastuullista työtä, johon kuului paljon erilaisia tehtäviä. Sota-aikana tuttujen kuuluttajien äänet toimivat vakuutuksena kuulijoille siitä, että uutiset olivat oikeita, eivätkä vihollisen levittämää sotapropagandaa. Yhtenä ensimmäisistä radioäänistä tämän lissä syntyneen naisen ääni tulikin suomalaisille erittäin tutuksi monista historian merkkihetkistä. Ebba esimerkiksi luki kuulutuksen talvisodan päättymisestä. Ebba oli naimisissa yhden aikansa julkkiksen, seikkailija ja maailmanympärimatkailija Aleko Liliuksen kanssa.

RAKENNUKSIA

lin vanhimpia ja komeimpia rakennuksia edustaa vuonna 1796 rakennettu **Akolan kartano**, joka edustaa myöhäiskustavilaista tyyliä. Kartanon rakennutti laamanni Julius Antell, mutta hän myi tilan Gustaf Fahlanderille, joka puolestaan myi sen pian Adolf Fahlanderille, joka omisti tuolloin Nybyn lasiruukin. Komea kartano olikin sopiva tehtaan omistajan asumukseksi. Nykyisen nimensä Akolan kartano sai Petter Akolalta, liihin muuttaneelta valtiopäivämieheltä, joka osti kartanon vuonna 1864.

Nykyisin kartano on remontoitu kauttaaltaan. Se ei ole museo, mutta sisätiloissa vanha ja uusi keskustelevat keskenään esimerkiksi vanhojen, alkuperäisiä jäljittelevien maalattujen tapettien ja modernien huonekalujen kautta. Ulkoapäin se on tuttu maamerkki monelle iiläiselle.

Nybyn lasitehtaasta ei kuitenkaan ole jäljellä enää muuta, kuin tilan päärakennus – tunnistettava pitkä, punainen rakennus Olhavassa nelostien varrella. Lasihytit ja melkein 40 muuta tehtaan rakennusta on purettu jo kauan sitten. Alueelta löytyy silti edelleen tehtaan toiminnasta kertovia värikkäitä lasinpaloja ja lasikuonaa.

Vuonna 1915 rakennettu **lin työväentalo** on nähnyt kaikenlaista aina sisällissodasta kauhuelokuvafestivaaleihin. Kenties lin keskeisimmällä paikalla, keskustassa nelostien vieressä nököttävä keltainen rakennus on pitkään toiminut kotina työväenyhdistysliikkeen lisäksi mm. voimisteluseuralle, harrastajateatterille sekä lin kansalaisopiston kursseille, ja ehtipä se sisällissodan aikana hetken palvella myös vankilana. Lisäksi työväentalo toimi reilut parikymmentä vuotta elokuvateatterinakin vuosina 1954–1993. Elokuvateatteri päätettiin perustaa, sillä työväenyhdistys tarvitsi varoja työväentalon ylläpitämiseen. Elokuvien ajateltiin sopivan työväentalolle hyvin; olihan itse Suomi-Filmin perustaja, Erkki Karu, maalannut työväentalon näyttämön kulissit. Nimeksi uusi elokuvateatteri sai Kino Kulma.

Tien toisella puolella lin terveyskeskuksesta sijaitseva suuri, keltainen talo on tullut varmasti monille iiläisille tutuksi monenlaisista eri tapahtumista. Maamiessseuran talo eli lin urheilijoiden talo, tai ehkä iiläisille tutummin **Rysä**, on rakennettu vuonna 1923. Talon rakennutti alun perin lin suojeluskunta ja sen pitkän historian aikana sielläkin on järjestetty monenmoisia kulttuuritapahtumia ja esitetty niin näytelmiä, kuin elokuviakin.

Lempinimensä rakennus on saanut katossa roikkuvista suurista rysistä. Etenkin 1970-luvulta 1990-luvulle se oli iiläisen nuorisokulttuurin keskus, Rysäklubi, lukuisine diskoineen ja keikkoineen. Menon on sanottu äityneen joskus hurjaksikin ja monilla iiläisillä on varmasti rakkaita nuoruusmuistoja Rysältä.

IIN KUNTA